

ROMÂNII ÎN „CRONICA DE JALE” A LUI IOAN SZALÁRDI

de
LIVIU BORCEA

Secolul al XVII-lea reprezintă în istoria poporului nostru zorii deșteptării conștiinței naționale. Este epoca ce a urmat actului Unirii înfăptuite de Mihai Viteazul, a intențiilor asemănătoare a unor alți principii și domni care au dorit să realizeze și ei opera marelui voievod român. Veacul ce a premers secolului luminilor a apropiat și mai mult țările române din punct de vedere economic, social, politic și cultural. Acțiunile lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I în războiul de treizeci de ani s-au bazat pe forța militară și politică a celor trei țări românești. Mai târziu, Gheorghe Rákóczi al II-lea a reușit să constituie din ele o alianță temută de cei doi mari vecini: Poarta otomană și Imperiul habsburgilor. Nu este lipsit de importanță faptul că tocmai realizarea acestei alianțe i-a determinat pe turci să mazilească pe cei trei domni ai țărilor române — Gheorghe Rákóczi al II-lea, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan — iar ca represalii pentru încercarea Principatului de a ieși de sub tutela politică a Porții, să constituie cel de-al doilea pašalic de pe teritoriul patriei noastre, cel de Oradea (1660).

În Transilvania, veacul al XVII-lea reprezintă o epocă de afirmare tot mai puternică a nației române, recunoscută tot mai mult ca o forță socială și etnică de temut. Revenirile insistente, cu orice prilej, la actul săvârșit de Mihai Viteazul, confirmă importanța gestului lui Mihai. Legiuirile epocii se ocupă tot mai mult de români, încercînd să prevină sau să combată acțiunea de ridicare pentru drepturi a populației majoritare din Transilvania. Atît dietele Transilvaniei cît și *Approbatele* și *Compilatele* încearcă să stăvilească prin măsuri drastice orice încercare de „egalizare” a drepturilor nației române cu celelalte nații „recepte”. Cu toate acestea se ridică personalități din rîndul românilor ardeleni, mai mult în funcții militare și economice, mai puțin în cele politice și culturale.

Toate aceste realități apar și în *Cronica de jale* a bihoreanului Ioan Szalárdi, importantă personalitate culturală a epocii.¹

Relațiile atât de intense între cele trei țări românești în veacul al XVII-lea își fac loc și în cronică, informațiile pe care ni le dă fiind prețioase fie pentru precizarea unor aspecte destul de puțin cunoscute, fie pentru imaginea de ansamblu a epocii. Ocupația pe care o avusese în prima parte a vieții i-au permis lui Szalárdi să vină în contact cu documentele scrise ale acestor relații, cu atât mai mult cu cât avea în primire spre păstrare asemenea documente atât în limba maghiară cât și în limba română². El și-a putut da seama despre ponderea acestor relații în politica externă a Principatului, despre destinul comun al celor trei țări române.

Deși începe narațiunea cu evenimentele ce au urmat îndată după dezastrul de la Mohács (1526), cronica prezintă doar foarte succint perioada pînă la domnia lui Gabriel Bethlen. Rolul Țării Românești în evenimentele anului 1526 din Ungaria este menționat prin relatarea diversionii lui Radu de la Afumați în sudul Dunării, pentru a atrage oștile otomane din cîmpiile Ungariei. Întîrzierea lui Ioan Zápolya la Mohács este atribuită unei stratageme plănuită cu Radu vodă: „...ca, trecînd împreună Dunărea în Bulgaria și Serbia, prădînd, să-i scoată pe turci din Ungaria.”³

Relatarea epocii lui Mihai Viteazul începe printr-o caracterizare a domniei lui Sigismund Báthori pe care-l consideră că „...a ieșit din adevăratele sale drumuri cu dorințele-i de mărire prin căsătoria și, de altfel, și alianța sa.”⁴ Szalárdi apreciază că principele Transilvaniei dacă rămînea „sub oblăduirea sultanului” nu trebuia să apeleze la ajutorul lui Basta care a dus țara la pierzanie. Mai mult, ceea ce îi stîrnește nemulțumirea este cunoscuta lichidare a partidei filoturce din Transilvania, din august 1594, cînd au fost uciși o seamă de frunțași ai nobilimii din Principat. Datorită preocupării de a sublinia modul nechibzuit în care și-a condus Báthori țara, cronicarul trece peste domnia lui Mihai Viteazul. Contrar celorlalte cronici transilvănene (Szamosközi, Paul Enyedi etc.) care se întrec în defăimarea domniei temerarului

¹ În legătură cu viața și personalitatea lui Ioan Szalárdi vezi L. Borcea, *Contribuție la biografia cronicarului bihorean Ioan Szalárdi*, în *Crisia*, III, 1973, p. 183—197

² Veress A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. X., Acte și scrisori (1637—1660), București, 1938, p. 47

³ Szalárdi J., *Síralmas magyar Krónikának kilenc könyvei melyeket a következő posteritásnak megintetésekre és oktatásokra tulajdon nyelvünkön egybeszedeggett és megírt Szalárdi János 1662-ik esztendőben* (Cele nouă cărți ale cronicii maghiare de jale, culese și scrise pentru povățuirea și învățătura posterității în propria noastră limbă de Ioan Szalárdi, în anul 1662), Pesta, f. tip., 1853, p. 12. (editată de S. Kemény în colecția „Ujabb Nemzeti Könyvtár”, II) — în continuare, prescurtat: *Cronica*

⁴ *Ibidem*, p. 18

voievod român, Szalárdi se ferește să facă aprecieri asupra intrării lui Mihai în Principat.⁵

Adept al pașnicei conviețuiri cu vecinii, cronicarul este convins de necesitatea bunelor relații cu Țara Românească și Moldova. Astfel dezaprobă acțiunea lui Gabriel Báthori care „neținând bună vecinătate cu domnii români din vecini ci căutînd harță, luplînd după stăpîniri, sărmana țară o aduse în mare tulburare cînd dintr-o parte cînd dintr-alta.”⁶ De aceea nu e de mirare, consideră cronicarul, că „a fost foarte rău bătut, la Brașov” de Radu Șerban (9 iulie 1611), unde au pierit mare parte a fruntașilor Principatului, Báthori însuși scăpînd cu puțini însoțitori și retrăgîndu-se în cetatea Cohalm din fața trupelor românești. În toate aceste conflicte cu Țara Românească vinovat se face, după părerea cronicarului protestant „clerul (catolic) din Ungaria care nu inceta în această vreme să-și depene obișnuitele uneltiri drăcești împotriva patriei”⁷.

În schimb Gabriel Bethlen, în concepția cronicarului, a dus o bună politică externă întreținînd cordiale relații cu domnii țărilor române, primind la curtea sa pe fiii acestora la învățătură.⁸ Desigur relațiile culturale nu s-au redus numai la frecventarea de către fiii domnilor români a colegiului de la Alba-Iulia, autorul planului de a reuni cele trei țări românești într-o Dacie a dus o politică de colaborare mult mai vastă ca forme de manifestare decît apare ea în cele cîteva mențiuni despre domnia lui Bethlen.⁹

O politică de înțelegere cu celelalte țări române a încercat să ducă și Gheorghe Rákóczi I. Față de Țara Românească — remarcă cronicarul — a fost însă ceva mai mult decît simple relații de prietenie căci „... între boierii din Muntenia săvîrșindu-se urită rupere și ceartă pentru domnie”, Rákóczi s-a amestecat în aceste dispute adăpostind în Transilvania pe „... marele boier cu numele Aga Matei... pe care îl protejă la Alba-Iulia pînă la vremea potrivită, petrecînd și locuind sub oblăduirea lui, în timp ce se duceau la Poartă strădaniile principelui ca domnia să i se dea lui Aga Matei.” Intervențiile la Poartă n-au rămas fără rezultat căci îndată după ce a ajuns domn Matei Basarab, a fost recunoscut de sultan iar apoi „se întări atît de mult, încît pînă la sfîrșitul vieții, mai bine de șaptesprezece ani s-a menținut în domnie”. Domnia lui Matei fiind lungă și „cu principele mare vecinătate bună, frumoasă unire ținînd în toate lucrurile și la Poartă prin capichihaiele lor, Transilvania a avut frumoasă liniște”.¹⁰

⁵ *Ibidem*, p. 21—22

⁶ *Ibidem*, p. 24

⁷ *Ibidem*, p. 25

⁸ *Ibidem*, p. 32, 63

⁹ Domnia lui Gabriel Bethlen e concentrată pe numai 33 coloane ale ediției lui Kemény, din totalul de 644 (*Cronica*, p. 32—65)

¹⁰ *Ibidem*, p. 81

Puține texte atât de admirative avem în istoriografia transilvăneană a secolului al XVII-lea despre Matei Basarab cum sînt cele cîteva rînduri dense ale lui Szalárdi. Este singurul domn din cele trei țări române — în afară de Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I — căruia nu-i găsește cusur, pe care-l consideră între marii oameni ai veacului său.

În cunoscutele dispute dintre Matei Basarab și Vasile Lupu în 1634, intervine o împăcare care va dura pînă în 1637 ceea ce îi va permite lui Rákóczi să-și asigure liniștea dinspre apusul Transilvaniei, turcii voind să-l înlăture și să pună în locul său pe Ștefan Bethlen. Bătălia dată de Rákóczi la Salonta, în octombrie 1636, cu pașa de la Buda ce venea să-l instaleze pe Bethlen, a consolidat mult poziția principelui în scaunul său, l-au convins pe acesta de fidelitatea trupelor din *Partium*.

Într-adevăr bătălia de la Salonta, descrisă pe larg în paginile cronicii a avut loc înainte ca Gheorghe Rákóczi să poată face joncțiunea cu trupele din *Partium*, comandanți supremi ai bătăliei fiind Sigismund Kornis de Rusca și căpitanul cetății Oradea, Mihai Ibrányi.¹¹

După încheierea cu succes a războiului se realizează o nouă înțelegere între domnii celor trei țări românești consemnată de Szalárdi: „În acest an (1638 — n.l.b.), la începutul lui septembrie, prin solii voievodului Lupu din Moldova și Matei din Muntenia, s-a tratat o anumită pace între principe și voievozii Lupu și Matei, care terminîndu-se la începutul lui octombrie și slobozindu-se solii români, principele plecă în hotarul Bistriței.”¹²

Rákóczi s-a străduit vreme îndelungată să atragă de partea sa pe Vasile Lupu. Cronicarul este convins că dacă acest lucru nu a reușit, vinovat se face numai Vasile Lupu, principele Transilvaniei încercînd toate posibilitățile pentru a realiza bune relații cu vecinul său moldovean. Printre aceste încercări se numără și invitația pe care a adresat-o Rákóczi voievozilor români și mai ales lui Lupu de a participa la nunta fiului său, care a avut loc la 3 februarie 1643 la Alba-Iulia.¹³ O nouă încercare o face Rákóczi iarna lui 1645, aflînd că tinăra principesă, soția viitorului principe Rákóczi al II-lea, a născut un fiu. Fiind în campania militară din Ungaria de nord, bătrînul principe scrie în țară sfătuindu-și fiul ca „... botezul dacă ar crede că s-ar putea amîna rînduindu-l la 2 aprilie, pentru ca și voievozii din țările române vecine, fără să țină seama de purtarea rezervată și indispusă a lui Lupu-vodă,

¹¹ *Ibidem*, p. 111—114

¹² *Ibidem*, p. 136; *Istoria României*, III, p. 168; vezi și documentul din 26 octombrie 1633 la Veress A., *op. cit.*, p. 54—56. Incidentul bistrițenilor cu moldovenii din părțile limitrofe nu este încheiat încă nici în 1641. În acest an dieta de la Alba-Iulia (23 aprilie — 14 mai) solicită principelui intervenția pentru rezolvarea pricinii ivite (*Monumenta Comitatus Regni Transsylvaniac, 1540—1699*, sub redacția lui Szilágyi Sándor, vol. X, p. 331 — în continuare, prescurtat: M.C.R.T.).

¹³ *Cronica*, p. 140

tinărul principe să-l cheme la cumetrie"¹⁴. Acest amănunt pe care nu-l relatează nici un alt izvor narativ contemporan este o dovadă în plus a încercărilor pe care le-a făcut Gheorghe Rákóczi I pentru realizarea pe toate căile a unei apropieri de voievodul moldovean. În anii 1644—1645 aceste încercări de apropiere între Vasile Lupu și Rákóczi s-au materializat și prin participarea unei solii transilvănene conduse de Ioan Kemény cu o suită numeroasă la nunta Mariei, fiica lui Vasile Lupu, cu Janusz Radzivil.¹⁵

Ca răspuns, chemarea domnului moldovean la botez ni se pare firească, bătrînul principe încercînd și pe această cale o îmbunătățire a relațiilor sale cu țara vecină, dar, după cum mărturisește Szalárdi, și pregătirea terenului pentru fiul său ce urma în scaunul princiar.¹⁶ Nu avem nici o informație asupra faptului că Vasile Lupu a participat sau nu la acest botez. Se pare însă că nu s-a realizat nimic din acest plan deoarece nici un alt izvor narativ sau documentar nu face referire la el.

În anul 1646 Janusz Radzivil, scrie Szalárdi, vizitează țările române. Misiunea nedeclarată a principelui lituanian era de a contribui la apropierea între voievodul moldovean și principele ardelean. Rákóczi cunoscînd relațiile familiare foarte apropiate ale lui Vasile Lupu cu Radzivil „... l-a primit la Munkács la 22 august, cu mare cinste, căci el însuși întîmpinîndu-l la o jumătate de leghe și acolo, la marginea drumului ridicînd cortul, acolo l-a așteptat pe prinț...”¹⁷. Cu această ocazie Radzivil a vizitat orașele Brașov, Făgăraș, Sibiu, Alba Iulia, Oradea și de aici s-a dus la Mukacevo unde a stat între 22—29 august 1646 în casele răposatului Ioan Balling, nobil credincios al principelui.

Relatînd moartea lui Gheorghe Rákóczi I, survenită la 11 octombrie 1648, Szalárdi face un elogiu al faptelor de seamă ale principelui defunct. Una din ele este și aceea că „sub cîrmuirea sa... o astfel de binecuvîntare a lui Dumnezeu fu asupra țării” încît Vasile Lupu care porni cu oaste și ajutor turcesc asupra lui Matei Basarab în 1639, fu învins (cronicarul se referă la bătălia de la Nănișori — n.L.B.), iar vizirul ce-l sprijinise pe Lupu a fost decapitat de sultan. La această bătălie au participat și oști din Transilvania, după cum ne informează Szalárdi care vorbește de un „ajutor tainic”¹⁸.

¹⁴ *Ibidem*, p. 188

¹⁵ N. Popea, *Memoriile lui Kemény János*, (traducerea și adnotarea pasagiilor privitoare la români) Buc., 1900, p. 35—38; *Călători străini despre țările române*, vol. V, Ed. științifică, Buc. 1973, p. 136—137 (în continuare, prescurtat: *Călători străini*).

¹⁶ *Cronica*, p. 269

¹⁷ *Ibidem*, p. 221

¹⁸ *Ibidem*, p. 246. Protectorul domnului moldovean la Poartă a fost vizirul Mohamed Tabani Buiuc. În urma uneltirilor dușmanilor săi el este strangulat și nu decapitat, cum afirmă Szalárdi. (Vezi C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea I-a, p. 59)

Ori de câte ori are ocazia, cronicarul subliniază relațiile foarte bune dintre Transilvania și Țara Românească în opoziție cu cele existente între cele două țări române și Moldova datorită politicii duse de Vasile Lupu care „nefiind mulțumit cu stăpînirea sa, dorind și cealaltă stăpînire (a Țării Românești — n.L.B.), deși de vreo cîteva ori i s-a înfundat și s-a făcut de rușine din această pricină, cu toate acestea nu încetă de a se certa și a face prădăciuni”¹⁹.

Moartea lui Gheorghe Rákóczi I și ocuparea scaunului princiar de către fiul acestuia, vor marca o schimbare în raporturile dintre Transilvania și Moldova. Cronicarul arată că tinărul Rákóczi „... multe injurii, răzbunări ale lui Lupu nu putea să le rabde în pace ca tatăl său,”²⁰ și de aceea, la sfîrșitul anului 1652 relațiile dintre ei se răcesc din nou, în anul 1653 raporturile dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească intrînd într-o nouă fază. Gheorghe Rákóczi al II-lea se decide să intervină în Moldova pentru a scoate din domnie pe Vasile Lupu. El nu făcea astfel decît să răspundă chemării acelei facțiuni a boierilor moldoveni care avea în frunte pe logofătul Gheorghe Ștefan.

Intervenția în Moldova a fost pregătită cu grijă de către principele Transilvaniei care își dădea seama de riscurile unei astfel de acțiuni militare. La 25 martie, Rákóczi scria regelui Poloniei, Ioan Cazimir, anunțîndu-l despre intențiile sale și liniștindu-l cu privire la mișcările de trupe ce vor urma a fi efectuate pe teritoriul Moldovei vecine²¹. Apoi, pentru ca Vasile Lupu „... să nu-și dea seama și să nu bănuiască ceva, principele îi trimise lui Lupu vodă în dar, prin Ioan Boroș, care cunoștea și el urzeala, două butoaie de vin unguresc, pentru ca Boroș, care-l cunoștea foarte bine pe Lupu... să-l țină pe loc pînă ce Ioan Kemény va sosi din munți cu oastea sa”²². Cu puțin timp înainte de intrarea în țară a lui Kemény, Ioan Boroș a plecat de la curte pentru a se uni cu oștile venite din Transilvania.

Este îndeobște cunoscută personalitatea lui Ioan Kemény care avu-
sesse și mai urma să aibă încă un rol important în istoria Principatului. Cine era însă Ioan Boroș, cel care poate fi considerat al doilea om după Kemény în acțiunile militare din Moldova, precum și în cele din Țara Românească un an mai tîrziu? Răspunsul îl găsim în cronica lui Szalárdi care trebuie să-l fi cunoscut și personal. Ioan Boroș pe care Kemény îl caracterizează în memoriile sale ca fiind „favoritul cel mai apropiat al principelui Gheorghe Rákóczi cel tinăr, un haiduc, fecior de țaran român”²³, era, după cum arată Szalárdi, originar din Bihor, din satul Ginta, de pe malul Crișului Negru. Principele îl descoperise „încă înainte de domnie, în vremea căpităniei orădene”²⁴. Originea sa

¹⁹ *Cronica*, p. 269—270

²⁰ *Ibidem*, p. 270

²¹ Kövári L., *Erdély történelme* (Istoria Transilvaniei), vol. V., Pesta, 1863, p. 54

²² Krauss G., *Cronica Transilvaniei* (1608—1665), traducerea și studiul introductiv de G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1965, p. 154

²³ *Călători străini*, V, p. 143

modestă este subliniată și de Szalárdi care îi face însă un portret pe care-l socotim mult mai apropiat de realitate decât cel făcut de Kemény.

După opinia lui Szalárdi, bihorean și el, Ioan Boroș era „... om de rînd dar fiind vestit încă din copilărie pentru ciocnirile sale cu turcii în Țara de jos, a fost luat la curtea sa de răposatul Sigismund Kornis și în cîțiva ani s-a instruit, și-a îndreptat năravurile. Acesta, deși era fără nici un fel de știință și nu era cunoscător în ale scrisului, era mărginit, dar pentru că altfel era harnic, descurcăreț, bun cunoscător al cailor, bun călăreț, fiind trimis și la Poartă și ici colo să cumpere cai (a căror bunătate și mulțime, principele foarte o admira) și-a cîștigat o asemenea simpatie din partea principelui încît aproape că om mai familiar ca el nici nu avea. Pe acesta l-a și ridicat foarte repede, îndată după ce a devenit principe, dîndu-i numai în comitatul Bihor peste 150 de case iobăgești și în afară de aceea și în Transilvania”²⁵.

În 1648, Boroș este trimis împreună cu Nicolae Sebeși și cu Gheorghe Horváth la curtea lui Vasile Lupu ca petitor din partea lui Sigismund Rákóczi pentru domnița Ruxandra.²⁶ Aici a fost primit foarte bine și cu toate că proiectata căsătorie n-a avut loc, au rămas bunele relații între Vasile Lupu și Ioan Boroș. Îi va fi unit limba comună pe care o vorbeau, istețimea și iscusința în gîndirea militară a românului ardelen, care în ochii lui Lupu trebuie că au avut greutate. Cunoscînd trecerea de care Boroș se bucura la domnul moldovean, principele Transilvaniei l-a folosit pentru pregătirea intervenției, trimițîndu-l înaintea grosului oștirii.

Din aprilie 1653 ne-a rămas un ordin de front dat de Gheorghe Rákóczi al II-lea oștilor ce porneau sub comanda lui Ioan Kemény în campania din Moldova²⁷. Cuprinsul său ne oferă posibilitatea de a constata grija deosebită a lui Rákóczi pentru a preîntîmpina orice fel de excese atît în interiorul taberei cît și în raporturile cu populația în tot timpul expediției. În concepția lui Rákóczi, campania nu trebuia să aibă alt rost decât alungarea lui Vasile Lupu și înlocuirea lui cu Gheorghe Ștefan, lucru realizat la începutul lui aprilie²⁸.

În ajutorul domnului alungat vine însă ginerele său, Timuș Hmelnițchi, care trece Nistrul la Soroca și la 1 mai înfringe pe Gheorghe Ștefan la Popricani²⁹. Oștile transilvănene se retrag în dezordine fiind atacate în pasul Oituz de țărani. Însuși Ioan Kemény scăpă cu greu-

²⁴ *Cronica*, p. 267. Gheorghe Rákóczi a îndeplinit funcția de mare căpitan al cetății Oradea în perioada 21 august 1640 — 11 octombrie 1648. *Cronica*, p. 138

²⁵ *Ibidem*, p. 267—268

²⁶ *Călători străini*, V, p. 143

²⁷ Documentul poartă titlul: *Edicta celsissimi Principis Transylvaniae. Pro expeditione Moldavica. Anno 1653 mensis aprili publicata* și a fost publicat în *Magyar Történelmi Tár*, vol. XVIII, Pesta, 1871, p. 62—65

²⁸ *Istoria României*, III, p. 175

²⁹ *Ibidem*, p. 176

tate, călare³⁰. Situația nu dură însă vreme îndelungată căci de Lupu „însuși boierii înstrăinându-se foarte și dorindu-l mai degrabă pe Ștefan Logofătul ca domn”, Szalárdi remarcă oportunitatea unei noi intervenții în acest moment³¹. Kemény ajuns în Transilvania își refăcu forțele și aflind „... că Lupu cu oastea moldovenească și cu cazacii s-au îndreptat spre Țara Românească, din care pricină oastea moldovenească era împărțită, ei plecară pînă la Roman și Trotuș, omorîră tot ce găsiră în cale, prădară în întregime cîteva mănăstiri... uciseră mulți țărani...”³².

Aici cronica lui Szalárdi ne informează despre o luptă dată între Ioan Boroș și moldovenii în care acesta este înfrînt de oștile trimise în ajutorul lui Lupu, la Focșani³³. Nu avem nici o altă informație în legătură cu această bătălie decît numai la Szalárdi. Este vorba fie de una din bătăliile mai mici care s-au dat în timpul campaniei, fie de o confuzie a autorului.

După bătălia de la Finta (27 mai), asupra oștilor căzăcești și moldovene în retragere, se îndreaptă Gheorghe Ștefan. „Strajea lui Ștefan Vodă” — cum precizează Miron Costin — reușește să-i înfrîngă pe orheienei și lăpușneni în bătălia de la Valea Seacă³⁴. Aici încă ardelenii n-au participat. Abia după ce Gheorghe Ștefan începe să se îndrepte spre Iași, la Bacău, vine alături de el și Ioan Boroș, cu 1.000 de călăreți³⁵. Împreună ei dau bătălia de la Sîrca alungînd pe Vasile Lupu care fuge din țară. În această bătălie un rol important i-a revenit lui Ioan Boroș care a înclinat balanța victoriei în spre moldoveni și ardeleni³⁶. La sfîrșitul lui august, Timuș Hmelnițchi vine din nou asupra lui Gheorghe Ștefan. În fața celor 9.000 de cazaci, oștile lui Gheorghe Ștefan mai beneficiază de ajutorul lui Ștefan Petki, mai marele oștilor secuiești, de Ioan Kemény, cu 6000 oșteni și 12 tunuri precum și de un ajutor polonez constînd în 600 de oșteni germani³⁷. Comandantul trupelor trimise de polonezi, arată Szalárdi, a fost generalul George Lubomirski, cumnatul principelui Rákóczi, același care în iunie 1657 va conduce expediția de pedepsire împotriva Transilvaniei, ca răspuns fărădelegilor săvîrșite de oștenii principelui în timpul campaniei din Polonia³⁸.

³⁰ G. Kraus, *op. cit.*, p. 156

³¹ *Cronica*, p. 270

³² G. Kraus, *op. cit.*, p. 157

³³ *Cronica*, p. 271

³⁴ M. Costin, *Letopisețulu Țării Moldovei de la Aaron-Vodă încoace...*, în *Opere*, vol. I., Buc., 1965, p. 153; N. Iorga, *Istoria armatei românești*, Ed. Militară, Buc., 1970, p. 344

³⁵ M. Costin, *op. cit.*, p. 153

³⁶ *Idem, ibidem*, p. 155

³⁷ *Ibidem*, p. 162—163. Szalárdi dă cifra de 16 000 cazaci. *Memoriile lui Francisc Nagy Szabó* vorbesc de numai 2 000 cazaci (*Erdélyi Történelmi Adatok*, vol. I., Cluj, 1847, p. 156)

³⁸ *Cronica*, p. 271

Gheorghe Ștefan și aliații săi au încercat să iasă în cale lui Timuș dar acesta a evitat ciocnirea. Conta pe ajutorul pe care-l va obține din partea turcilor prin intermediul lui Vasile Lupu și de aceea nu se temea să intre în fortificațiile făcute în jurul cetății Suceava³⁹. Nu se confirmă astfel afirmația că: „Gheorghe Ștefan nu cuteză să-i laie calca și să dea bătălie în cîmp deschis, așa că oastea căzăcească intră în Suceava, unde s-a putut întări”⁴⁰. Cazacii au construit fortificații în jurul cetății și nu au folosit cetatea. Pe de o parte nu aveau încredere în capacitatea defensivă a unei cetăți pe care nu o cunoșteau iar apoi tactica de luptă a lor era ieșirea rapidă din fortificații și angajarea unor permanente lupte de hărțuială⁴¹, tactică ce nu era compatibilă cu închiderea între zidurile unei cetăți ce nu avea decît una sau două ieșiri.

Cu ocazia unei astfel de ciocniri a fost prins de către ardeleni marele hatman Gheorghe, fratele lui Vasile Lupu⁴². Despre acest lucru scrie și sighişoreanul Georg Kraus în cronică sa: „Cu acest prilej (la unul din atacurile asediaților, înainte de sosirea lui Ioan Kemény — n.l.b.), a fost prins, după ce a fost de două ori rănit, fratele cel mai mare al lui Lupu vodă, care era general al lui Timuș. Acesta a fost trimis de Ladislau Ebeni la Gherla iar de aici la Oradea Mare, unde a murit”⁴³. Uciderea hatmanului Gheorghe la Oradea este atribuită lui Gheorghe Ștefan care s-a înțeles cu principele Transilvaniei să-l înălțare⁴⁴. În toate acestea curios este doar faptul că cronică lui Szalárdi nu face nici o mențiune despre prezența la Oradea a fratelui lui Vasile Lupu deși evenimentele din Bihor, în special cele de la Oradea, nu i-au scăpat cronicarului.

Cauzele războiului încheiat în defavoarea lui Lupu este considerat aproape în unanimitate de izvoarele vremii ca fiind dorința domnului moldovean de a se ști în fruntea celor trei țări românești⁴⁵. Așa cum am văzut, un rol important, subliniat de cronică lui Szalárdi, l-a avut și unul din principalii comandanți ai oștilor Principatului din acea vreme, Ioan Boroș. El va fi un om de bază și în înfrîngerea răscoalei seimenilor din Țara Românească și, mai ales, în bătălia de la Călugăreni. Boroș este lăsat în Țara Românească cu oaste, alături de Constantin Șerban, deoarece român fiind, se putea descurca mai bine în situa-

³⁹ *Ibidem*, p. 272, 274, 279; G. Kraus, *op. cit.*, p. 164

⁴⁰ *Istoria României*, III, p. 177

⁴¹ G. Kraus, *op. cit.*, p. 164; *Cronica*, p. 273

⁴² N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, sec. XIV—XVIII, Buc., 1971, p. 378; *Călători străini*, V, p. 505

⁴³ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 164

⁴⁴ *Călători străini*, V, p. 505

⁴⁵ M. Costin, *op. cit.*, p. 142; în *Memoriile sale*, Francisc Nagy Szabó, notează: „Ce va fi fost pricina războiului nu știu prea bine căci am văzut că înainte de aceea cu principele și cu țara au dus-o destul de bine. S-a zvonit despre el (despre Lupu — n.l.b.) că s-ar fi înțeles cu vizirul de la Buda, ba chiar cu Poarta, că dacă va putea lua domnia Transilvaniei, să-i îngăduie Poarta, iar fiului său, domnia Țării Românești astfel ca toate trei țările să fie ale lui.” (*Erd. Tört. Adatok*, vol. I, p. 157)

ția politică complicată de aici. Tot din cronica lui Szalárdi aflăm și despre moartea lui Ioan Boroș. Victimă a uneltirilor boierimii față de care „se purtase cam tiranic” — după cum scrie Kraus — aceștia, „neputînd să-i facă nimic prin putere, i-au dat otravă”⁴⁶. La fel scrie și Szalárdi creionînd în cîteva trăsături tragicul sfîrșit al oșteanului: „După ce Ioan Boroș a stat o vreme în țară, lîngă Constantin vodă, dintr-o dată l-a apucat o durere de gît; și așa s-a înstăpînit pe el boala că nimeni neputînd să-l ajute, a treia zi muri zugrumat. Principele porunci aducerea trupului său la Brașov și acolo, în biserica mai mică îl îngropă cu cînte, poruncind să se ridice deasupra mormîntului său steag aurit. Acolo, în preajma voievozilor s-a ridicat, s-a îmbogățit foarte mult și aici, atît în Transilvania cît și în Bihor, în diferite ocazii i s-au dat multe bunuri frumoase”⁴⁷.

O amplă descriere o dă Szalárdi asediului fortificațiilor din jurul Sucevei (august-octombrie 1653), descriere care deși, în general nu aduce prea multe elemente noi față de cele cunoscute, oferă cîteva detalii nu lipsite de interes.

Szalárdi scrie că Timuș, venind dinspre Suceava unde se retrăseră doamna și Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu, reuși să ocolească pe ardeleni și polonezi deoarece „avea călăuze umblate, ce cunoșteau toată așezarea pămîntului” și, astfel, ajungînd la Suceava, cazacii și oștile moldovene rămase credincioase lui Vasile Lupu, se fortificară în jurul cetății. Cronicarul relatează apoi, întocmai ca și Miron Costin, asediarea apărătorilor cetății. Szalárdi manifestă o vie simpatie pentru curajul și dîrzenia cazacilor împresurați, spre deosebire de Costin care nu-i agreează din pricina prădăciunilor săvîrșite în țară. La Szalárdi se deslușește o admirație reținută față de cazacii care: „... la venirea lor au minat și au adus din toate părțile multe vite, cu carnea lor, chiar fără piine și-au tîrit zilele multă vreme; caii lor începînd să moară de foame, cu aceia își tot umpleau, întăreau fortificațiile; și, prin sirguință, ziua și noaptea, în jurul taberei lor așa puternice fortificații își ridicară încît deși de cîteva ori fură asediate, de fiecare dată siliră întoarcerea nu cu puține pierderi de pe ele, ba chiar... cu atît de mare bărbăție s-au purtat încît în fiecare zi ieșeau la bătălii atît călare cît și pe jos...”⁴⁸.

Bine informat, Szalárdi descrie asediul pînă la amănuntele sale cele mai mici, reușind să surprindă toate ciocnirile între cele două părți. Inedite și foarte interesante sînt episoadele care se referă la stratagemele cazacilor și ale secuilor⁴⁹.

Moartea lui Timuș, survenită după 12 săptămîni de asediu care a pecetluit soarta conflictului, este relatată și ea în amănunțime. În tota-

⁴⁶ G. Kraus, *op. cit.*, p. 185

⁴⁷ *Cronica*, p. 288

⁴⁸ *Ibidem*, p. 273

⁴⁹ *Ibidem*, p. 273—274

litatea sa, descrierea asediului fortificațiilor din jurul cetății, așa cum o face Szalárdi în cronica sa, coincide cu cronica lui Miron Costin, amănuntele fiind văzute, desigur, din unghiuri diferite⁵⁰. Asediul s-a încheiat datorită faptului că Rákóczi văzînd că Suceava nu se predă, trimise pe Ioan Kemény „... cu noi oști frumoase, cu guri de foc, care intrînd și văzînd căzăcimea că Lupu vodă cu ajutorul turcesc de atîta vreme nu mai vine, iar de foamea cea mare fiind slăbiți și moleșiți, și văzînd și sosirea de oști noi, coborîră pentru tratare”⁵¹.

Instalarea, de data aceasta definitivă, a lui Gheorghe Ștefan în scaunul Moldovei, însemna un succes politic important al lui Rákóczi. De acum în acțiunile pe plan extern, cele trei țări române vor forma o unitate care se va manifesta pe multiple planuri. Probabil acum își ia Rákóczi titlul de „*princeps Transilvaniae, Moldaviae dux, comes palatin(us) Transalpinensis, Partium regni Hungariae (dominus)*”⁵². Moldova și Țara Românească vor sprijini pe Gheorghe Rákóczi al II-lea în campania sa din Polonia. Această legătură între cele trei țări românești i-au permis lui Rákóczi să capete noi încrederi în forțele sale, impunînd polonezilor condiții grele pentru a încheia alianță cu ei⁵³.

Moartea lui Matei Basarab, la 9 aprilie 1654, a dat o serioasă lovitură sistemului de alianțe a lui Rákóczi care pierdea în persoana lui un aliat de nădejde. Constantin Șerban, care îi urmă în scaunul Țării Românești, continuă politica predecesorului său în relațiile cu Transilvania datorită ajutorului pe care l-a primit într-un moment din cele mai dificile pentru el: răscoala seimenilor din Țara Românească, răscoală care, prin amploarea și aria de răspîndire, reprezintă una din cele mai mari mișcări cu caracter popular din țările române în epoca feudală. După această ridicare cu caracter social, numărul mișcărilor populare în secolul al XVII-lea este în continuă creștere⁵⁴.

În lumina izvoarelor narrative putem vorbi despre mișcări sociale de amploare nu numai în Moldova și Țara Românească dar și în Transilvania, la mijlocul secolului al XVII-lea. Cronicile lui Szalárdi și a lui Georg Kraus relatează puternica mișcare țărănească din vestul Transilvaniei, din părțile comitatului Bihor și parțial și comitatul Cluj, sub conducerea iobagului Ștefan Roman din Tileagd și a preotului Gheorghe

⁵⁰ Relatări cu totul diferite găsim în articolul lui I. Nistor, *Contribuții la relațiile dintre Moldova și Ucraina*, în „*Anal. Acad. Rom.*”, Mem. Sect. Ist., S. III, T. XIII, (1932—1933), p. 189—190. Martorul ocular Ștefan Podivilov descrie însă asemănător sfîrșitul asediului și exilarea doamnei lui Lupu, tăierea nasului lui Ștefăniță.

⁵¹ *Cronica*, p. 276

⁵² Szilágyi S., *II. Rákóczi György* (Gheorghe Rákóczi al II-lea), Bdp., 1893, inscripția de pe portretul de la p. 1

⁵³ *Idem, ibidem*, p. 104—105.

⁵⁴ Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, Buc., 1968, p. 20.

Transilvania⁶². Szalárdi scrie că în timp ce se desfășurau lucrările die-tei „...poștele stăruitoare forfoteau din Muntenia cu vești triste, ba chiar că îl frământau cu asemenea sfaturi și că așa i s-a urcat la cap lui Hrizea, că [seimenii] s-au legat, i-au promis să-l aducă domn și în Transilvania și, alungind pe principe să-l așeze în scaunul său și cu el să trăiască sau să moară”⁶³.

Este posibil ca de acum să fi încolțit în mintea principelui planul de a înfringe mai întâi mișcarea ce-l incomoda în Țara Românească și apoi, având asigurată prietenia celor doi domni ai țărilor române, să poată satisface și cererea soliei polone dar tot în favoarea sa și anume pentru a ocupa tronul polonez.

Primind încuviințarea Porții de a interveni, principele porunci descinderea oștirii în tabără, în cîmpia Birsei și apoi îndată trecu în Țara Românească, pe drumul Buzăului. Hrizea se hotări să atace înainte ca Rákóczi să poată face joncțiunea cu trupele lui Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, și împărțindu-și oastea în trei coloane lovi tabăra principelui. Szalárdi descrie pe larg bătălia, desigur din unghiul de vedere al ardelenilor, după cite se pare, relatate lui de o persoană care nu avea o poziție socială sau militară care să-l facă să aibe acces la informații mai largi, mai complete. Cronicarul nu sesizează amploarea și implicațiile sociale ale mișcării, nu cunoaște locul unde s-a desfășurat bătălia, menționind-o aproximativ: „nu departe de Ploiești, lingă riul cu numele Teleajen”⁶⁴.

Szalárdi nu știe nici că în timpul bătăliei seimenii au fost trădați de o parte a boierimii. Acesta este motivul pentru care tunarii care trăgeau asupra ardelenilor „nu-i nimereau”, fapt pentru care autorul își exprimă mirarea, cunoscîndu-i pe aceștia buni oșteni⁶⁵. Desigur lista confuziilor, a inadvertențelor ar putea fi continuată. Greșit afirmă Szalárdi că Hrizea ar fi fost prins de către oștenii lui Rákóczi la sfîrșitul bătăliei de la Șoplea⁶⁶.

Cu toate că în cronică nu sînt relevate aspectele sociale ale răscoalei, acestea se pot deduce totuși din constatarea că, din pricina răscoalei „... țara s-a ameuțit și s-a tulburat în așa măsură, încît atît voievodul cît și boierii care au mai rămas, din cauza marilor prigoniri, erau siliți a se ascunde pe ici pe colo și cîțiva dintre ei a fugi în Transilvania”⁶⁷. După înfrîngerea răscoalei „... pe voievod așezîndu-l în scaun la Tîrgoviște și lăsînd pe Ioan Boroș cu cîteva mii de oameni plătiți

⁶² La 28 aprilie 1655, Susana Lőrántffy scria fiului ei, principele Gheorghe Rákóczi al II-lea: „Situația din Țara Românească este destul de periculoasă atît în ceea ce îi privește, cît și pentru țările vecine e de temut...” (A. Veress, *op. cit.*, X, p. 490).

⁶³ *Cronica*, p. 283.

⁶⁴ *Ibidem*

⁶⁵ *Ibidem*, p. 285—286

⁶⁶ *Ibidem*

⁶⁷ *Ibidem*, p. 281

În cele ce urmează ne propunem a ne opri la felul în care mișcarea seimenilor este oglindită în cronica lui Szalárdi, precum și urmările acesteia pentru viața politică a Transilvaniei, asemănarea dintre această răscoală și cea din 1659—1660, din *Partium*⁵⁷. Este necesar să ne oprim asupra relatării cronicii lui Szalárdi privind acest eveniment mai mult, pentru faptul că, dintre toate izvoarele narative transilvănene, *Cronica de jale* o prezintă cel mai pe larg atît ca număr de pagini cît și ca aspecte și implicații.

Ca un veritabil umanist, Szalárdi înfățișează toate aspectele problemei, încercînd să prezinte cauze, compoziția socială și etnică a seimenilor, situația lor sub Matei Basarab, apoi sub Constantin Șerban. Cronicarul nu cunoaște faptul că tulburările seimenilor au început încă de pe vremea lui Matei. El consideră ca o cauză a izbucnirii „... neorînduiala socială, visteria în multe părți golindu-se și împrăștiindu-se”. În fruntea răsculaților seimeni se afla un mare boier „... vornicul pe nume Hrizea care fiind și ban al Craiovei, fiind și un boier puternic și bogat și, poate, și din visterie luîndu-și partea de multe ori, se gîndea deja la domnie”⁵⁸.

Szalárdi relatează momentul izbucnirii răscoalei prin descrierea împrejurărilor în care a avut loc măcelul de la 17 februarie 1655, la Tîrgoviște, pieirea a 17 boieri și fuga unora în Transilvania pentru a cere ajutorul principelui⁵⁹. Rákóczi primi cu bucurie oferta intervenției militare, fără a se gîndi care va fi atitudinea Porții otomane — relatează cronicarul — cu atît mai mult cu cît boierii speriați promiseră „o frumoasă sumă visteriei sale”⁶⁰. Szalárdi menționează că Rákóczi punînd în discuția sfetnicilor săi această problemă, ei îl sfătuiră să ceară aprobarea stărilor în ședința dietei. Lucrările dietei se deschid, după părerea cronicarului, la 20 februarie 1655, la Cluj⁶¹. În prima parte a ședinței, Ioan Kemény a expus stărilor, în numele principelui, doleanțele soliei poloneze: hanul tătarilor și regele Poloniei îl grăbeau să le trimită ajutor împotriva cazacilor și rușilor. Dar cerea ajutor și domnul Țării Românești împotriva seimenilor și răscoala acestora amenința

⁵⁷ Față de constatările autorilor monografiei mai sus citate cu privire la raportul dintre cronica lui Szalárdi și răscoala seimenilor nu avem decît două obiecțiuni: 1. — Szalárdi nu este cronicarul oficial al lui Gheorghe Rákóczi al II-lea cu a cărei politică nici nu este măcar de acord, lui atribuindu-i „stricarea țării”; 2. — Informațiile cronicarului pentru perioada respectivă sînt, după convingerea noastră, de proveniență secundară, el ne mai fiind la curte ci destul de departe de ea și, deci, de centrul politicii externe a Principatului Transilvaniei.

⁵⁸ *Cronica*, p. 280.

⁵⁹ Numărul boierilor uciși variază la diferiți autori. Vezi în acest sens: L. Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 73—74

⁶⁰ *Cronica*, p. 281

⁶¹ În privința datei este vorba, evident, de o greșeală. Vezi la G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 178, data de 28 aprilie.

din satul Ciurila, de lângă Cluj, izbucnită pe domeniile lui Constantin Șerban, la Aleșd⁵⁵.

Faptul că aceste mișcări nu ocupă locul cuvenit și în alte izvoare narative ale epocii, se datorește condițiilor politice concrete ale Transilvaniei din acea perioadă, tulburată de invazia turco-tătară din 1658—1660, când evenimentele politice au captivat mai mult pe croniciari decît cele sociale care au trecut pe planul al doilea. Dezorganizarea socială era atît de accentuată în Transilvania acelei epoci încît relatarea *in extenso* a desfășurării unei răscoale populare nu-și putea căpăta locul legitim, mai ales că aceste cronici sînt scrise, în general de pe pozițiile clasei dominante (nobili, orășeni înstăriți).

Mișcările populare ale secolului al XVII-lea prezintă multe asemănări, generate de aceleași cauze: înăsprirea regimului nobiliar prin creșterea obligațiilor față de stăpîinii de pămînt, răpirea sau îngrădirea vechilor libertăți ale diferitelor categorii sociale ale locuitorilor din cele trei țări române, creșterea obligațiilor fiscale față de stat, datorate cheltuielilor cu întreținerea armatelor de lefeții.

Fie că ne referim la mișcările din 1654—1655 din Țara Românească sau Moldova, fie la cea din 1659 din Transilvania, constatăm un mare număr de puncte în care acestea prezintă asemănări: ele pornesc din rîndurile armatei, inițial acțiunile sînt îndreptate împotriva acelorora de care depind direct, prin îmbogățirea programului mișcărilor, ele se extind și în rîndul altor categorii de locuitori ai țării.

Este, deci, firesc să ne oprim asupra mișcării seimenilor din Țara Românească, relatată pe larg de cronica lui Szalárdi, țară în care a început acest lanț al mișcărilor și unde solidaritatea clasei sociale feudale din cele trei țări românești a oferit un exemplu de eficacitate atît în înfrîngerea cît și în încheierea unei alianțe de durată, alianță ce nu va putea fi suprimată nici prin înlocuirea celor trei domni.

Răscoala seimenilor (folosim acest termen nu pentru că am contesta caracterul ei de mișcare populară, ci pentru că ea a intrat în istoriografia noastră sub această denumire), a fost studiată și tratată în lumina izvoarelor narative și documentare cunoscute la ora actuală⁵⁶. Considerăm că așa cum a fost tratată răscoala seimenilor în cunoscuta monografie aparținînd colectivului de autori, Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, ea răspunde tuturor semnelor de întrebare la care astăzi se poate răspunde în lumina documentelor cunoscute.

⁵⁵ Șt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului, timpul suzeranității turcești, 1541—1691*, Cluj, 1948, p. 222—223; L. Borcea, *Frământări sociale în părțile Aleșdului la mijlocul secolului al XVII-lea*, în *Contribuții la cunoașterea mișcărilor țărănești de pe valea Crișului Repede*, Oradea, 1971 p. 5—9; Idem, *Satele din Bihor ale lui Gavrilaș Movilă și Constantin Șerban*, în *Crisia*, VII, Oradea, 1977, p. 97—131; Idem, *Contribuții la cunoașterea mișcărilor țărănimii bihorene în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *loc. cit.*, p. 439—449.

⁵⁶ Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 20—25.

lingă el și slobozindu-l și pe Ștefan Vodă în țara sa, principele ieși din Țara Românească⁶⁸.

Cronicarul notează că „la Oradea, Ineu și în celelalte cetăți ale țării bucuria victoriei de la 29 iulie din Țara Românească, după slăvirea, mărirea lui Dumnezeu, a fost marcată prin salve de tun”⁶⁹.

Într-adevăr bucuria era justificată căci, cum scria Kraus, „după câte ne putem aduce aminte, nici unui principe ardelean nu i s-a mai întîmpat ca să fi slujit în același timp de doi voievozi, cel al Moldovei și cel al Țării Românești, apoi unui al treilea voievod să-i taie nasul, iar pe al patrulea să-l ia cu el prins”⁷⁰.

Numai după această campanie care a dus la realizarea unei alianțe strînse între cele trei țări românești, Rákóczi și-a putut îndrepta eforturile spre obținerea coroanei Poloniei la care rîvnea de multă vreme. În timpul expediției din Polonia (ianuarie—iulie 1657), conducătorul seimenilor, Hrizea, reușește să scape din detențiunea sa de la Alba-Iulia cu încuviințarea tacită a banului Actiu Barcsai, viitorul principe, care „adesea îl chema la masă și îi arăta multă bunăvoință”. Szalárdi afirmă că „în taină banul ar fi lucrat că dacă [Hrizea] s-ar elibera și s-ar putea așeza în scaunul său din Țara Românească, ar stărui la Poartă pentru obținerea domniei acestuia în Transilvania”⁷¹.

Această parte privind epilogul mișcării seimenilor nu este cunoscută autorilor monografiei citate, deși cronica aduce numeroase elemente noi. Afirmatia că între Barcsai și Hrizea ar fi existat legături ce vizau viitorul comun al celor două țări românești, Transilvania și Țara Românească, nu este presupusă de nici un alt izvor narativ sau documentar contemporan și din această cauză considerăm că trebuie să ne oprim asupra acestui fapt, care aruncă o lumină nouă, aduce ceva în plus față de celelalte izvoare narative⁷².

⁶⁸ La 3 iulie 1655, Rákóczi scria mamei sale: „Ieri l-am trimis pe Boros cu 5000 de oameni spre București, să dea o raită prin împrejurimile Dunării, acolo au locuit dorobanții și călărașii, cu voia voievodului și a boierilor să prade totul.” (A. Veress, *op. cit.*, X, p. 494)

⁶⁹ *Cronica*, p. 289—290

⁷⁰ G. Kraus, *op. cit.*, p. 182. Citatul se referă, în ordine, la Gheorghe Ștefan, Constantin Șerban, Ștefăniță Lupu și Hrizea.

⁷¹ *Cronica*, p. 315. Această parte nu figurează în anexele lucrării lui L. Demény, L. Demény și N. Stoicescu și, după câte se pare, nici nu este cunoscută de autori pentru că la ea nu se face nici un fel de referire deși importanța acestei părți este mult mai mare, narațiunea dovedind că autorul ei este aici mai bine informat.

⁷² Redăm aici pasajul integral, în traducere: „S-a spus mai sus despre prinderea vornicului Hrizea, boierul din Muntenia și despre ținerea lui la Alba-Iulia, grija căruia fiind prea puțin luată în seamă față de situația din Polonia, iar domnii căimacami neavînd nici o poruncă cu privire la el, neîngrijindu-se de el, nu-l trimiseră din Alba-Iulia în vreo cetate. Ci deoarece însuși banul (întrucît contele Francisc Rhédei observînd intențiile sale și [faptul] că principele i-ar fi dat mai multă autoritate în căimăcămie, plecă acasă și renunță la căimăcămie), Acațiu Barcsai la Alba Iulia locuia în scaun, adesea îl chema la masă și-i arăta multă bunăvoință; și acela profitînd de situație, astfel de prilej căută pentru a se elibera:

Majoritatea izvoarelor subliniază eforturile lui Barcsai de a pune mîna pe Hrizea, de a stăvili încercarea celor 500 de seimeni de a se întoarce asupra domnului legal al Țării Românești⁷³. Este și firească această strădanie deoarece el, în calitate de locțiitor al principelui, era răspunzător de toate cele ce se petreceau pe teritoriul țării în lipsa acestuia. Cu atît mai mare era răspunderea cu cît evadarea lui Hrizea de la Alba-Iulia putea atrage după sine o evoluție nedorită a raporturilor cu Țara Românească. Interesantă ni se pare afirmația lui Kraus că Barcsai „însuși fu înfricoșat tare și, în loc să-i urmărească îndată, porunci ca porțile cetății și ale orașului să fie închise. Abia după ce seimenii străbătuseră un drum destul de lung, el se lăsă înduplecat de locuitori să-i urmărească”⁷⁴. Această manevră este atribuită de către autorii monografiei citate, necunoașterii de către Barcsai a intenției seimenilor evadați. Dar chiar din cronica lui Kraus care, spre deosebire de Szalárdi, nu afirmă deschis complicitatea viitorului principe Acațiu Barcsai, reiese clar faptul că acesta a facilitat fuga lui Hrizea. Toate măsurile ulterioare au fost formale și tardive, luate doar pentru a masca aparențele. Barcsai, locțiitorul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea pe timpul campaniei acestuia în Polonia, nu putea să sprijine deschis

Că sub masca evlaviei și a slujbei dumnezeiești îl rugă și obținu de la ban să-i fie slobod a locui afară, lângă biserica românească pe care o făcuse Mihai vodă în Maerii hostatului pentru sufletul său, și acesta sub acea formă mincinoasă, că și noaptea cînd s-ar vesti bdeniile din locuința-i vecină ar putea veni fără întirziere (căci aceasta o considera în viața sa ca cel mai de preț cîștig și-l va ține cît va trăi), căci pedestrașii unguri și aici ar putea fi lângă el, l-ar putea păzi ziua și noaptea.

Lucru care încuviințîndu-se, pentru paza lui, ziua și noaptea au fost puși un anumit număr de pedestrași unguri, care să-l însoțească la biserică și oriunde s-ar întoarce să fie pe urmele lui, umblînd vestea că în taină banul ar fi lucrat că dacă [Hrizea] s-ar elibera și s-ar putea așeza în scaunul său din Țara Românească [acesta] ar stăruia la Poartă ca să obțină [Barcsai] domnia în Transilvania.

Astfel punînd Hrizea temei bun scopului său, cu mare sîrg umbla la biserică, încît și pedestrașii unguri ce se învîrteau în jurul său, din evlavie prefăcută, îl credeau foarte sfînt și cucernic. Erau la Alba-Iulia două sute de pedestrași seimeni de toate neamurile care au fost lăsați de principe pentru paza locului de scaun, cu ai căror hotnogi Hrizea vorbind într-un rînd și-ntr-altul, cu promisiunile sale pe aceia i-a tras în taină de partea sa, i-a îndulcit, și prin ei a corupt, i-a mituit și pe restul strînsorii norodului, atrăgîndu-i și lipindu-i de partea sa.

Și astfel săvîrșind treaba eliberării și a intrării în Țara Românească, odată, pe cînd banul era acasă, dar cum la curtea domnească erau numai singuri, banul însuși sălășluind cu curtea sa în fața porții interioare a orașului, din acea curte a principelui de la care o poartă se deschidea spre Măierîștea hostatului, ieșind cu toții, lăsără curtea goală și gîtuind pedestrașii unguri ce se aflau lângă Hrizea, trecură cu el munții în Țara Românească, din Alba-Iulia ziua în amiaza mare, pornind după amiază cînd la masă banul bea mereu.

Dar Hrizea nu putu face nimic în treaba sa; căci căzu în mîinile lui Constantin vodă, care pe un stîlp mare preșăti o destul de mare roată și cu douăzecișicinci de însoțitori îl spînzură de ea. Și seimenii au fost tăiați cu grămada la 9 aprilie acolo, în Țara Românească.” (*Cronica*, p. 315—316).

⁷³ Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 178—179

⁷⁴ G. Kraus, *op. cit.*, p. 202.

această evadare. Nu voia însă nici s-o împiedice căci Hrizea dorea să ocupe tronul Țării Românești și dacă acest lucru i-ar fi reușit, ar fi urmat intervenția lui pentru numirea lui Barcsai în funcția de principe al Transilvaniei. Dacă încercarea n-ar fi reușit, evadarea lui Hrizea ar fi compromis și mai mult campania lui Rákóczi în Polonia, grăbind mazi-lirea lui, lucru care s-a și întâmplat.

Evoluția ulterioară a evenimentelor confirmă strădaniile lui Acațiu Barcsai care a ajuns principe al Transilvaniei⁷⁵.

Planul lui Hrizea nu putu fi dus la îndeplinire căci cu toate că reuși să treacă în Țara Românească „...căzu în mâinile lui Constantin vodă care, pe un stîlp mare pregăti o roată destul de mare și, cu douăzecișicinci de însoțitori, îl spînzură de ea. Și seimenii au fost tăiați cu grămada acolo, în Țara Românească, la 9 aprilie⁷⁶.

Cu toate că această informație încheie în cronica lui Szalárdi relatarea privitoare la răscoala seimenilor, ea prezintă, așa cum am mai amintit, și o altă mișcare de proporții poate ceva mai reduse, în părțile de vest ale Transilvaniei, pornită tot de la o răzvrătire a oștenilor plătiți. Nu se poate omite faptul că există foarte multe asemănări între această mișcare populară și cea a seimenilor din Țara Românească, precizînd însă faptul că și în cazul răscoalei populare din vestul Transilvaniei au existat cauze determinate de situația concretă a țărănimii de aici⁷⁷.

Această mișcare de amploare nu este lipsită de legătura pe care trebuie s-o facem cu prezența în vestul Principatului a lui Gavrilăș Movilă, fostul domn al Țării Românești care a fost stăpîn al domeniului cetății Șinteu între anii 1622—1637 și a lui Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan, domnii Țării Românești și ai Moldovei, stăpîni ai aceluiași domeniu, în perioada 1658—1660⁷⁸. Cronica lui Szalárdi este cea care ne informează despre evenimentele acestei perioade în Bihor, legînd răscoala de recrutarea unor lefegii de către foștii domni de aici.

Întoarcerea lui Rákóczi din campania în Polonia a însemnat sfîrșitul domniei principelui, în octombrie 1657 sosind porunca de mazi-lire a lui Rákóczi. Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban, domnii celor două țări românești, fură chemați la Poartă. Refuzînd să meargă au fost mazi-liți. În Țara Românească fu numit domn Mihnea al III-lea iar în Moldova, Gheorghe Ghica. În august—octombrie 1658, Mehmed Köprülü organizează o expediție de jaf în Transilvania pentru a pedepsi pe ardelenii ce nu voiau să renunțe la principele Rákóczi⁷⁹. Cu această ocazie se aduc lui Rákóczi o serie de invective pe care Szalárdi le transcrie în cronica sa introducînd documentul intitulat *Interpretatio literarum Ex-*

⁷⁵ L. Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilăș Movilă și Constantin Șerban*, p. 110, nota 90.

⁷⁶ *Cronica*, p. 316; Kraus, p. 204 afirmă că execuția a avut loc la 8 aprilie

⁷⁷ L. Borcea, *Frământări sociale în părțile Aleșdului...*, p. 9

⁷⁸ Idem, *Satele din Bihor...*, p. 103—116.

⁷⁹ *Istoria României*, III, p. 188—189

celentissimi Supremi Vezerij al Illustrissimum Principem Georgium Rákóczi. Unul din invectivele ce i se aduc era și acela că, potrivit *athnamé*-ului pe care-l avea din partea marelui sultan, nu ar fi avut dreptul să adăpostească în Transilvania boieri fugiți din celelalte două țări românești „... legați de mâini și de picioare ar fi trebuit să-i trimiți la Poarta preînalțului împărat. Tu, în schimb, primind la tine pe voievozii munteni și moldoveni, i-ai ținut în cinste pe aceia, ba chiar i-ai ajutat cu oaste”⁸⁰.

Încălcările acestei dispoziții s-au făcut în mod sistematic. Un exemplu semnificativ este și hotărîrea dietei de la Alba Iulia (ianuarie—februarie 1630) de a „naturaliza” pe Gavrilas Movilă și pe fratele său, Ioan și de a-i „accepta ca fii ai patriei noastre”, Transilvania⁸¹.

Alături de marele vizir turc, la expediția de pedepsire participau și cei doi domni ai țărilor române. Szalárdi scrie că la asediul Oradiei din septembrie 1658, voievozii români cu oștile lor fură instalați în sudul Oradiei, în zona satului Sînmartin. Descriind amănunțit apărarea orașului și a cetății, Szalárdi arată că toate forțele apărătorilor, toate tunurile au fost duse spre partea care era împresurată de tătari⁸². Poziția atît de îndepărtată de cetate a trupelor românești este atribuită de către cronicar dorinței domnilor români de a nu fi atinși de ghiulele, în fapt, aceasta însemna și invers, dorința lor de a nu pricinui nici un rău asediaților. Că odoarele bisericesti din satele din jurul Oradiei n-au fost incendiate și jefuite, autorul o atribuie presiunii voievozilor români asupra fruntașilor turco-tătari⁸³.

La 7 octombrie 1658, Acațiu Barcsai fu impus de turci ca principe al Transilvaniei, inaugurînd seria luptelor cu Rákóczi care vor dura pînă în mai 1660. „În timpul acestor certuri, hățuieli — arată Szalárdi — se dădu chezășie în răscumpărarea cu o sută de mii de taleri a lui Ioan Kemény de către el împreună cu țara și cu cei doi voievozi români, hanul îl trimise în Țara Românească”, pentru a juca rol de mediator în conflictul dintre Rákóczi și Barcsai⁸⁴.

Scăpînd din robia tătărească în vara lui 1659, Ioan Kemény a stat o lună la curtea lui Mihnea al III-lea, domnul Țării Românești, pe care a venit să-l convingă să ceară încheierea alianței cu principele Acațiu Barcsai ce ducea lupte cu Rákóczi pentru domnie⁸⁵. Mihnea a acceptat iar Kemény întors în Transilvania se întîlni cu Barcsai care se afla în labără pe Cimpia Crișului, lingă Turda, încă din 20 august⁸⁶. Sza-

⁸⁰ *Cronica*, p. 374

⁸¹ *MCRT*, IX, (1629—1637), p. 105—106

⁸² *Cronica*, p. 401

⁸³ *Ibidem*, p. 405

⁸⁴ *Ibidem*, p. 450; Persián K., *Kemény János fejedelemsége* (Domnia lui Ioan Kemény), Cluj, 1907, p. 4, arată că prețul răscumpărării a fost 116 000 taleri

⁸⁵ Șt. Metes, *Domni din principatele române pîrbeji în Transilvania în secolul XVII*, în „*Gînd românesc*”, II, 1934, nr. 3 (martie), p. 145—154

⁸⁶ *Cronica*, p. 446

lârdi notează că îndată după descinderea lui Barcsai în tabără, Rákóczi cu Constantin vodă care-și recrutase mercenari în *Partium* se îndreptară „asupra lui Acațiu Barcsai”⁸⁷. Lui Constantin vodă „...i se făcu un asemenea bine încît i se dădu voie să-și adune oaste în stăpînirile înălțimii sale împăratului roman, care, pentru că nu-i era milă de bani, plătea cu mînă largă oștilor, care din toate părțile curgeau spre el”⁸⁸. În fața acestei situații „...cei de pe cîmpia Cristişului dîndu-și seama că în sfatul, în hotărîrea lor au fost întrecuți, căci principele era deja în drum asupra lor, îndată începură a se sfătui cum s-ar putea apăra împotriva lui. De aceea pe judecătorul Mihai Nadányi, pentru grăbirca ajutorului, cu mare grabă îl trimiseră la Mihnea vodă”⁸⁹. Abia după luarea acestei hotărîri este relatată sosirea lui Kemény în tabăra lui Barcsai. Nu este deci exclus ca inițiativa unei apropieri între Barcsai și Mihnea să fi pornit din partea primului care avea nevoie de această alianță, ceea ce nu exclude însă nici posibilitatea ca Ioan Kemény să-și fi adus și el aportul în perioada cît a stat la curtea lui Mihnea⁹⁰. La 29 august se decide trimiterea unei solii la Mihnea în frunte cu Mihai Nadányi care să stea acolo „pînă situația tulbure se va liniști”, adică pînă la înfrîngerea lui Rákóczi de către Barcsai⁹¹.

Cronica lui Szalárdi ne informează că în timp ce solia lui Barcsai în frunte cu Mihai Nadányi se afla în Țara Românească, la Mihnea sosi o altă solie din partea lui Rákóczi avînd în frunte pe Iacob Harsányi⁹². Solul lui Rákóczi promise lui Mihnea din partea principelui său că-l va trimite pe căpitanul Andrei Gaudi cu 6 000 de oameni în caz că domnia sa ar fi amenințată. Cerea în schimb, deoarece „...Mihnea vodă era crescut la Poartă, cum principele nu putea crede în prietenia sa adevărată, pînă la dovedirea ei, să taie pe cei două mii de turci trimiși de Poartă pentru paza sa și întărirea scaunului său, să-l predea în mîinile sale pe Mihai Nadányi”. Fondul comun pe care voia Rákóczi să stabilească aceste legături era ca „...dacă atît lui, lui Mihnea vodă, cît și lui Constantin vodă din Moldova Dumnezeu le-ar da bun noroc împotriva turcilor, îndată înțelegîndu-se și trecînd peste Dunăre ar începe lucruri mai mari împotriva turcilor”⁹³.

Pentru Mihnea, alianța oferită de Rákóczi era avantajoasă deoarece planurile principelui transilvănean de a forma o coaliție antiotomană coincideau cu propriile sale planuri⁹⁴. De asemenea nu mai avea motive să fie supărat pe Rákóczi care-l adăpostea pe Constantin, fostul domn

⁸⁷ *Ibidem*, p. 450

⁸⁸ *Cronica*, p. 443; Costin notează: „...că încă nu sfîrșise banii lui Matei vodă.” (M. Costin, *op. cit.*, p. 179)

⁸⁹ *Cronica*, p. 450

⁹⁰ MCRT, XII, p. 30—31, 351—352

⁹¹ *Ibidem*

⁹² *Cronica*, p. 464

⁹³ *Ibidem*

⁹⁴ *Istoria României*, III, p. 190—192

al Țării Românești, deoarece acestuia i s-a promis scaunul domnesc al Moldovei. Szalárdi ne informează că Mihnea a primit propunerile lui Rákóczi și a îndeplinit dorințele acestuia, în urma cărora „...își făcu Poarta dușman veșnic, de neîmpăcat și astfel pierdu ciolanul pentru o umbră, domnia pentru prietenia cu principele, iar nenorocita țară și-o împinse într-o nouă pieire”⁹⁵.

Mihai Nadányi, prins de oamenii lui Mihnea, fu dus la Făgăraș, cetate care rămăsese supusă lui Rákóczi. Insistențele soției lui Nadányi pe lângă bătrîna principesă, Susana Lórántffi și pe lângă principele Rákóczi ce se afla la Iernut, rămaseră fără rezultat, Nadányi, omul credincios al lui Barcsai fiind decapitat⁹⁶.

Cronica lui Szalárdi urmărește cu atenție soarta domnilor pribegi din Moldova și Țara Românească, în Transilvania. El arată că pierind Rákóczi în bătălia de la Florești (mai 1660), Mihnea, aliatul său munlean fu nevoit să părăsească scaunul Țării Românești și să caute adăpost peste munți⁹⁷. Mihnea fu victima unei otrăviri cu prilejul unui ospăț dat la Satu-Mare de către Constantin Șerban la 5 aprilie 1661 iar Gheorghe Ștefan plecă în Ungaria unde „...arendînd de la contele Gheorghe Homonnai anumite moșii în părțile Homonnei, se retrase acolo”⁹⁸.

Cu aceste relatări prezentarea paralelă a istoriei celor trei țări românești se încheie, cronicarul voind parcă să sublinieze prin aceasta sfîrșitul coaliției antiotomane și al politicii lui Rákóczi de apropiere de domnii de pe versantul opus al Carpaților. Prin dezmembrarea coaliției amintite, se încheie o epocă în istoria celor trei țări românești, epocă olină de evenimente politice și sociale care nu au scăpat nici lui Ioan Szalárdi în cronica sa.

Opera lui Ioan Szalárdi este un argument în favoarea ideii că istoria Transilvaniei este legată inseparabil de istoria celorlalte două surori de dincolo de Carpați. Desigur am exagera dacă am susține caracterul conștient al acestei legături în viziunea lui Szalárdi, dar alăturarea soartei celor trei țări românești ori de cîte ori este cazul, ne determină să constatăm o dată în plus existența unei conștiințe a destinului comun în rîndul întregii populații din Transilvania, indiferent de limba pe care o vorbeau. Opera lui Szalárdi nu este nici măcar o istorie a celor trei țări românești ci a Transilvaniei numai. Dar felul în care prezintă relațiile între aceste țări îi oferă posibilitatea de a desprinde, în afara legăturilor economice, sociale, politice, culturale, etnice, însăși legăturile, atît de puțin sesizabile în documente, ale firii, care fac ca varietatea lor să nu poată fi cuprinsă doar în simpla înșirare a unor trăsături esențiale.

⁹⁵ *Cronica*, p. 464

⁹⁶ *Ibidem*, p. 465

⁹⁷ *Ibidem*, p. 479

⁹⁸ *Ibidem*, p. 480

Ideile umaniste de care a fost influențat nu se pot împăca cu situația culturală în care erau ținuți, în mod deliberat, românii ardeleni. Desigur, cronicarul nu vede (nici nu încearcă, de fapt) sensurile mai adânci ale acestei stări. Se mulțumește să o menționeze lapidar ca o ultimă acuză ce o aduce fruntașilor Principatului pentru decăderea în care a ajuns Transilvania: „Dacă numai situația nenorociților de români ar fi fost pusă sub îngrijire, pînă acum prin bună rînduială și mijloace ar fi putut ieși din marea și adîncă neștiință, s-ar fi putut curăța în mare parte”⁹⁹. Există chiar și în această laconică menționare recunoașterea unei stări de fapt pe care, după cite știm, nici un alt contemporan al său din Transilvania nu o face. Ea nu trebuie să ne mire căci fiind originar din părțile Sălărdului a trebuit întotdeauna să străbată, în drum spre casă „lunga vale semănată de sate românești dese numite Lunca, spre Sîniob și Adrian” dîndu-și seama cu siguranță că românii, oropsiți de autoritățile feudale ale vremii formau marea majoritate a locuitorilor Transilvaniei.

LES ROUMAINS DANS LA CHRONIQUE DU IOAN SZALÁRDI

(Résumé)

Partisan des rapports de paix avec les voisins, le chroniqueur garde la conviction de la nécessité des bons rapports avec la Valachie et la Moldavie.

Gabriel Bethlen a entretenu des cordiaux rapports avec les princes Roumains, en accueillant leurs fils à sa cour pour enseignement.

Une politique de bonne entente avec les deux pays roumains a taché de mener aussi Gheorghe Rákóczi I, qui a abrité Aga Matei à sa cour, en intervenant plusieurs fois auprès de la Porte pour que celui-ci obtienne la règle.

Il y a dans l'historiographie transylvaine du XVII-e s. peu de textes si admiratifs sur Matei Basarab telles qu'elles sont les quelques denses lignes écrites par Szalárdi.

Rákóczi s'est longtemps efforcé pour attirer Vasile Lupu de son côté. Le chroniqueur garde la conviction que, si ça n'a pas réussi, le coupable reste seulement Vasile Lupu, le prince de la Transylvanie ayant taché toute possibilité pour réaliser des bons rapports avec son voisin de Moldavie.

La mort de Gheorghe Rákóczi I et l'occupation du trône par son fils marqueront un changement dans les rapports entre le nouveau prince et Vasile Lupu.

La double intervention en Moldavie, en 1653, la bataille de Finta, le siège de la forteresse Suceava, autour de laquelle s'était fortifié Timuș Hmelnițki, gendre de Vasile Lupu, tous ces faits remplissent les sources narratives contemporaines avec des intéressants détails.

L'installation de Gheorghe Ștefan sur le trône de la Moldavie signifiait en tant qu'un important succès politique de Rákóczi. Désormais, dans la politique exté-

⁹⁹ *Ibidem*, p. 294

rière, les trois principautés roumaines formeront un tout, qui va se manifester sur multiples plans.

Le système d'alliances de Rákóczi ne fut influencé ni par la mort de Matei Basarab (en avril 1654). Constantin Șerban, son successeur, a continué aussi la politique de son prédécesseur concernant les rapports avec la Transylvanie.

Une place particulière occupe dans la chronique la révolte de 1655, que, par son ampleur et par son étendue, représentent l'un des plus grands mouvements au caractère populaire dans les pays roumains à l'époque féodale.

L'échec de la campagne de Gheorghe Rákóczi II en Pologne a eu pour conséquence la perte du trône, en tant que celui de Constantin Șerban et Gheorghe Ștefan, les princes de la Valachie et de la Moldavie. Ces deux derniers ont reçu le domaine d'Aleșd du prince Rákóczi, pour se retirer là, en obtenant en même temps le droit de recruter des soldats pour les prochaines tentatives de réoccuper les trônes perdus.

On apprend des détails non seulement concernant les princes rappelés, mais aussi sur Gavrița Movilă et Radu Mihnea. Le chroniqueur voit les rapports entre les trois pays roumains en tant que des liaisons naturelles, en découlant d'abord de leur voisinage. La présence des Roumains transylvains dans son ouvrage se sent elle aussi, mais indirectement, par l'existence de quelques personnalités vis-à-vis desquelles Szalárdi manifeste son admiration: Ioan Boroș, Mihai Șebeși, Ioan Kemény, etc. Ces personnalités sont présentes dans les plus importants moments de l'histoire de la Principauté, prédisant les réserves potentielles du peuple roumain de Transylvanie, qui commençait à se manifester sur tous les plans de la vie de la Principauté.